

I julivärmen

Karl-Erik Tysk

På morgonen reser jag från Stockholm via Wien till Odesa. Jag sitter på en C-plats och kan inte se ut, när vi över Polen flyger genom ett turbulent område. Det är i alla fall fortfarande frukost ombord på Austrian. Vi beräknas vara framme i den österrikiska huvudstaden klockan halv tio. Jag känner mig litet nyfiken på de förväntningar som kan finnas i byn inför kungabesöket den 2 oktober. Som någon har sagt verkar Zmijivka för närvarande vara den viktigaste platsen i Chersons län och det satsas en del. Vägbygget är säkert i full gång och Lenin håller på att skatta åt förgängelsen utanför kulturhuset. Kanske ytterligare något kommer att märkas.

Men mest spänd är jag på hur människorna har det. Militas har flyttat tillbaka till byn. Hur upplever hon det? Anna Portje ligger tills sängs. Finns hennes berättarförmåga kvar? Jag hoppas kunna tala med henne litet om hennes upplevelser i Västergötland 1929. Kanske kan det bli en liten artikel för Västgötajul. Lily Hansas har fyllt 85 år sedan sist. Hur mår hon nu och hur tar hon sin syster Marias oväntade resa till Sverige?

Ett svenskt mellanspel

Den 20 maj åker jag upp till Orsa och lantbrukaren Karl-Gustav Hedling för att om möjligt träffa Maria Norberg och hennes son Peter med familj som befinner sig där. De har i februari åkt från Gammalsvenskby till Sverige för att söka asyl. Jag har ringt en gång till Maria när hon befann sig i Kiruna. Familjen har gjort sig hemmastad hos Karl-Gustav och Maria berättar själv om sina upplevelser.

Vi kom till Sverige den 10 februari. Vi åkte tåg från Ukraina till S:t Petersburg, därifrån med buss till Helsingfors och vidare med båt till Stockholm. Det var en lång resa. Först var vi en natt i Stockholm. Sedan kom vi till Märsta. I Märsta var vi tre dagar. Sedan fick vi åka åt Gävle till ett läger. Där fick vi vara två veckor. Där fick vi mat tre gånger om dagen. Sedan kom en i lägret en kväll till oss med pappren. Han frågade om jag vill bli här och jag svarade att jag vill bli här. Om det lyckas för mig så vill jag bli här med barnen för jag är här född. Jag är här född och här vill jag bli. Men vad gjorde han? Han gjorde sitt papper och så fick vi komma åt Kiruna. ”Oj, oj, oj” säger min son Peter, ”det blir Sever. Så som våra svenskar var i Sever, så får vi nu vara i Sever.” Kanske kommer några och hjälper oss lite, sade jag. Så gick vi. På kvällen sattes vi på bussen från Gävle till Kiruna, tusen femhundra kilometer. Tro du inte jag grät hela vägen i bussen. Vi kom hem vid elva. Där var det kallt. Det var ett kök, där vi kunde koka. Så gav dem mat. Så kom de och vi gjorde mat åt oss där. Jag klädde av mig. Jag ville ingenting. Ja sade, jösses vad här är kallt. Hur ska vi kunna gå ut? Hur skall det bli? Kanske blir vi här en månad eller två. Så var vi där två månader. Barnen gick åt skolan. Dom gick där i skolan två månader. Så kom Christina och Lolo Sturén på telefon. Så pratade vi med hon om det fanns någon som kunde hjälpa oss att komma ut från Kiruna. ”Jag vet inte, jag vet inte”, sade hon. Och du ringde en gång till mig. Och så sitter vi och väntar och väntar och ingenting. Karl-Gustav fick brev från Lily våran. Lily skrev brev och talade om att Maria är i Sverige. Och så fick han veta är vi är i Kiruna. Jag vet inte hur han fick adress och

telefon. Kanske Lena gav honom. Så började vi prata med honom. ”Maria, vad gör du?” Jag är här i Kiruna. ”Varför är du där?” De hämtade hit oss och så får vi sitta här, sade jag. ”Ja, säger han, om du vill flytta ut, så skall jag ta ut dig därifrån”, säger han, Om du kan, om det är möjligt, så hjälp oss säger jag. ”Nå, jag skall fresta”, säger han. ”Jag skall ringa till Märsta”, säger han. Och så började han ringa. Andra eller tredje dagen ringer han: Maria, jag har ringt hit och dit. Om du vill åka ut från Kiruna.” Jag kan inte gå till fots och bara flytta. ”Om du vill, säger han, ”så tar jag hit er hit hän hos mig.” Så ropade de en gång ut oss. ”Vill ni flytta dithän?” Ja, jag vill flytta dithän. På vägen nappade vi hop lite pengar så att vi kom hit. Nå, sen vi papperet så Ulrika ropade än en gång ut oss. Det var på måndagen. ”I morgon skall ni sen flytta”, sade dom. Kanske får vi åka bus. Men det gav oss så att vi fick åka tåg. Så kom vi ut och så stod bilen där vid halv fem och så gick vi ut där till tåget. Tack var Gud, så kom dom och lastade på våra väskor och vi fick köra ut. Så fick vi vänta till kvart i sju. Så sattes vi på tågen, så fick vi byta två gånger.

Så kom vi till Gävle. Där fick vi sätt oss upp på ett annat tåg till Borlänge och sen till Mora. Så ringde Gustav om vi kommer eller inte. Ja, Ja, vi är på tåget. Halv två kom vi den sista april. Så kom vi åt Mora och där stod Johannes Knutas och Karl-Gustav med bilen och väntade oss. Så kom vi. Så tog de in oss åt bilen och så åkte vi här hit. Nu är det över två veckor sedan. På tisdagen blir det tre veckor sedan vi kom hit. Här har vi det bra, tack vare Gud. Hade han inte drog ut oss att vi än suttit i Kiruna. Det är grymt, jag gitter inte att de gjorde så med oss. På tisdagen den tjugosjunde får vi gå till Västerås och få besked. Kanske får vi stanna. Karl-Gustav ger ingen ro åt dem. Han sade. ”Maria, så mycket jag kan hjälpa dig, så skall jag hjälpa dig. Så är vi här. Det här pappret fick Peter idag, att vi skall komma med hela familjen dit där. Det är viktigt.

Måndagen den 9 juni står det en artikel i Aftonbladet o Maria och hennes familj. På bilden håller Maria i en svensk flagga. ”Turisterna kommer och tittar på oss och frågar ”Vill ni inte komma till Sverige?”. Vilket hån! Det är klart vi vill. Men nu när vi är här vill inte Sverige ha oss”, säger Maria Norberg. Jessica Nilsson Hällje på Migrationsverket replikerar: Vi har ställt en begäran att Finland tar över deras ärende.”

Tillbaka till resan

Jag har med en hel del pengar med mig till Viktor Buskas. Har han kommit någon vart med sitt husköp eller funderar han på att reparera det hus han bor i? Det är tankar som dyker upp när vi just sänker oss genom molnen ner mot Wien. Byns dragningskraft har knappast upphört, även om den förändrats genom åren. Fjorton år en lång tid.

Jag funderar över vilka mina starkaste minnen är: Den nästan sagolika månen över den alltid närvarande Dnjepr och ett mörkt stillatigande vinterlandskap vid kvällsliga vandringar från Schlangendorf till Gammalsvenskby. Den bitande vinden som obarmhärtigt smeker en illa skyddad kropp och fasansfullt tränger genom ben och märg vid Emil Sigalets begravning. Den envisa lukten av död som inte ens rökelsen förmår dölja, när Gustav Annas tar det sista farvälet av den trädgård som bokstavligt gett honom livet. Hundarnas ständigt växlande skällande som ekar längs vandringsvägen mot Bizjukovskij Monastyr en het sommardag som vore det ett återskall av skriken från de munkar som avrättades i källaren nära kloster. Den fylliga smaken av himmelskt underbara pannkakor och nektarlik aprikossylt en oförglömlig frukostmorgon hos Maria Norberg

Och så människorna: Anna Portjes oavbrutna uppläsning av sitt livs historia, som aldrig tycks bryta sin lockelse. Gustav Annas fåordigt humoristiska repliker beledsagade av

något dräpande illvarigt i ögonvrån. Elin Hermans osannolika turneringar, där Gud och djävul samsas i en fromhet bortom de sammanstötande orden. Emma Malmas blixtrande ögon, där bedårande charm och bannlysande vrede låg sida vid sida. Lily Hansas okuvliga ork som dag för dag besestrar hennes rädsla för döden. Så skulle jag kunna fortsätta i all oändlighet, allt lika brokigt som molnen över Dnjeprs syster, den sägenomspunna, någon gång i drömmarnas värld azurblåa Donau.

Planer landar en halvtimme försenat på en blåsig flygplats i södra Ukraina. Men den varma vinden slår behagfull emot mig, när jag lämnar kabinen för de snabb överstökade formaliteterna som mer och mer tycks föra Ukraina närmare resten av Europa. Sasja Kozak och hans fru möter mig för den välkända bilfärden till byn. Det är tomt framför avgångshallen, rensopat på bilar. Presidenten, Viktor Jusjtjenko, väntas till flygplatsen. Då får inga vanliga bilar visa sina förvånade ansikten.

Trafiken är överväldigande och ibland nästan kryper vi fram. Det är skördetid och långtradarna med säd packar sig tätt. Någon gång står de nästan i milslång kö på väg att lämna sin efterlängtade last någonstans bortom synhåll. Av allt att döma har skörden blivit mycket god i år.

När vi närmar oss byn, ser vi att man hunnit ganska långt med den nya vägen. Väl framme hos Lilija och Roman Kozak berättas det att Lenin just i kväll går sitt öde till mötes. Eftersom jag är både trött och hungrig, får den gamle diktatorn vara tills i morgon. Mörkret har också fallit på och gjort det svårt att föreviga hans frånfälle.

Lilija och Roman har just tagit upp potatisen och är i full färd med att sätta grönsaker. I år har de sålt potatisen till uppköpare. Förra året stod Roman på marknaden i Charkiv men det var knappast lönsamt. Lilija blir mer och mer engagerad i tolkningsuppgifter, när svenska grupper besöker området.

Lördagen den 5 juli

Jag går upp tidigt på morgonen för att få en sista glimt av Lenin. Men när jag kommer fram till kulturhuset finns där bara en naken sockel. Hans saga i byn är all.

Lenin är för alltid borta

Så förgår världens ära. Borgmästaren samlade i maj byborna för att diskutera statyns öde. Det kom endast 15 personer som hävdade att det var byrådets som måste fatta beslutet. Rådet gjorde också det med bara tre röster mot att Lenin skulle bort. För övrigt syns inte mycket nytt i byn. Man håller i alla fall på att vitmåla den gamla affären

Efteråt går jag ut på Stadsbacken. Så här dags släpper man ut med sina kor och tjudrar dem där. En av byns karaktärsväxter, ulltistel, har nästan blommar över. Men fortfarande lyser en del blommor mörkt röda i det uppgående solskenet.

När det hunnit dagas ordentligt, vandrar jag så över till Schlangendorf och familjen Buskas. När jag vi halv tiotiden knackar på, kommer Viktor ut. De övriga har knappt hunnit stiga upp men strax får jag följa med Viktor in i det rum som nästan helt upptas av sängar. Jag har liksom förra gången med mig ganska stora penninggåvor från några familjer i Kristinehamn förutom födelsedagsgåvor till Maria som fyllde fem år den 28 juni. Viktor får läsa *Olles nya kläder* för sin dotter.

Familjen Buskas på sängkanten

Viktor är ledig men Paulina arbetar på vardagarna hos en bonde från Klosterdorf, Krasulak, som odlar vindruvor, morötter, jordgubbar och potatis. För det får hon 8 grivna i timman. När hon ibland stannar hemma för att se till Maja, rycker Viktor in för att gräva potatis och rensa ogräs.

Viktor tar nu en ganska obehindrad svenska men han tycker att skånska är svårt att förstå. När en grupp från Skåne nyligen var här, måste han be dem tala långsamt. Turisterna måste äta på kaféet, eftersom Natasja inte längre får servera mat på dagis.

Naturligtvis ser Viktor fram emot kungabesöket. Larissa, svenskläraren, ordnar just nu så att klassrummet rustas upp med nya möbler och lampor. Eleverna skall sjunga en sång om frihet för kungen, *Frihet är ditt vackra namn*. Det är nu omkring tjugo elever i två grupper som läser svenska. Viktor skall också vara med och sjunga i kyrkan.

Viktor berättar att en grupp från skolan skall åka till Sverige Men gymnastikläraren Mikola Mikolajevitj skall inte åka med, trots att han länge hållit på med att arrangera en cykelresa till Gotland.

Efter kungsbesöket tror Viktor att det skall bli en busslinje till Kachovka, så att de som bor i byn skall kunna komma till arbetet där, även om de inte har någon bil. ”Jag tror att det är ett bra perspektiv att få åka till staden och arbeta hela året.”

För några dagar sedan var det en grupp från Sverige på 20-30 personer här i byn. De sov nära Dnjeprs strand. De hade rest genom Baltikum och Vitryssland och var på väg till Krim.

Vi talar en lång stund om att Viktor, som nu fått en ansenlig summa pengar från Sverige, antingen måste se sig om efter ett nytt hus eller reparera det gamla han bor i. Men Viktor är tveksamt. Det finns visserligen ett bra hus i Verbivka som han kunde tänka sig, men ägarna begär fortfarande litet för mycket för huset. Det kostar idag 7-8 000 dollar och är byggt på 80-talet och det finns värmeledning. Kanske 4-5000 dollar vore ett riktigare pris. Dessutom oroar sig Viktor för den låga dollarkursen och undrar om det är klokt att sätta in pengarna på banken. Förmodligen kommer ingenting att hända det här året heller. Viktor stannar nog kvar med familjen i det dragiga huset.

Efter besöket hos Viktor Buskas går jag ner till Anna Portje. Jag vet att hon mestadels ligger till sängs och undrar över hur jag skall komma in. Men det visar sig att hennes son Johannes som bor i Cherson är hemma. Han stänger in hunden och talar om för Anna att jag är där.

Anna ligger till sängs med tre kuddar under huvudet och en vid sidan. Hon har en knapp hon kan trycka på så att det ringer och påkallar sonens uppmärksamhet. Ett av hennes ben är fortfarande väldigt svullet. Först på kvällarna brukar hon gå upp litet grand. ”När det börjar dagas ropar turturduvan på sin unge. Efter en stund svarar den.” Jorden gav jag åt grannen som odlar majs och potatis där.” Sönerna turas om att vara hemma.

Om hon hade kunnat, skulle Anna gärna ha varit med när kungen kommer. ”Det är ju ingen annan som kan rikssvenska! Jag skulle vilja visa min bok som jag har skrivit på svenska för honom.”

Anna berättar om den njursjukdom hon ådrog sig, när hon var i Komi SSR mellan 1945 och 1947. Blixtnabbt är hon tillbaka i de gamla berättartagen. Rösten är visserligen något svagare än vanligt men efter en stund är det den ”gamla” Anna som tagit kommandot.

Jag kände att jag var sjuk. Men vi hade ju ingen doktor som vi skulle kunna vända oss till. Det gjorde så ont. Jag fick ändå arbeta vid den elektriska vedklyvaren, sextio centimeter lång ved. De var först i september månad uppdragna från vattnet. De var nedfrusna. De var svåra att kasta över den vedklyvaren. Där var en stor motor som jag fick gå och slå in. Där var det så halt att stå på blankt järn. Där fick vi gå bara med filtstövlar. Det var över femtiosju grader kallt. Det var en Komiflicka där. Det var så halt att hon föll ner och klyvaren skar benet ett stycke av henne.

Jag tänker hur grymt det var när det yrde och snöade. Man såg inte himlen och ingenting framför sig. Där skadade jag njuren. Och när jag kom hem det fyrtiosjunde året, då låg ännu snön. Då gick jag på undersökning i Cherson. Jag har ännu alla mina papper, då jag gick på undersökning. Då såg jag själv min njure, som de hade fotograferat. Professorn var där: ”Bara operation!” Vi var ju uthungrade, utmattade från Norden. Min son från Berislav sade. ”Mamma gå inte på operation!” De har ju ingenting att bedöva med. Ni håller inte ut.” Jag grät och bad och sade att kanske någonstans att det går att krossa sönder den stenen. Men då jag såg min njure, då såg jag att stenen sågs inte. Det var inuti hela njurarna svart. Då fick jag själv leva med Panadol. Jag har två hundra askar från Panadol som jag bara bedövade värken att jag här hemma kunde göra arbetet. Och nu ser det ut. Ingen kommer att klistra. Jag sade att kvinnor skulle komma men ingen tar sig tid. De arbetar bättre hos dem som betalar dem bra pengar.

Sedan berättar Anna ännu en gång om sin vistelse i Västergötland 1929, denna gång litet utförligare, eftersom jag tänker publicera hennes berättelse:

När vi kom dit var det kallt. Och när vi reste ut, var det kallt. Vi bodde i en sådan liten torparstuga. När pappa gick in fick han ta av hatten. Det var så lågt. Där fanns ingen

bra eldning att det skulle vara varmt. Mitt i rummet stod en öppen ugn på fyra ben och hålet så man himlen genom. Där var ingen skorsten alls. Därunder stod en järntrefot med tre ben. Då fick man sätta upp kannan på det järnet och lägga in tallkottar under. Så länge som de inte var nedsnöade, då samlade vi tallkottar. Sedan när det kom snö, då hade vi ingenting att elda med. Då fick vi simma ner ända till Göta älv. Där växte ett slags ris. Vi fick kasta bort snön med spaden och sedan hacka av det och hämta hem det släpande på snön. Där högg mamma sönder det. Men det surrade och burrade. Det brann inte. Vattnet droppade från det. En gång om dagen kunde hon bara koka något åt oss. Vi fick ligga ner på halm på golvet, nedtäckade. Det var så kallt därinne. En gång i veckan kom en bil, så man kunde köpa socker och gryn.

Det var ingen bra bonde. Att han en gång skulle kunna komma och tala med pappa eller mamma! Han satte sig tidigt om morgonen på en hingst – han hade en sådan – och red bort. När pappa ville köra om till andra stället i Småland, fick han inte tag i honom. Han gick tidigt på morgonen dit att tala med honom. Då sade sköterskan som var där: ”Det är redan fyra timmar sedan han red bort. Han är inte hemma.” Bonden var en skurk. Han talade inte med arbetarna. Han brydde sig inte om hur de hade det. Han var ung, kanske 35 år. Han hade mycket får. Vi såg honom inte mycket. Han var mest borta. På gården var det en stor bassäng med fisk.

De var i ladugården pappa och ännu en karl, en Rundström. Pappa fick ju köra ut dynga från ladugården med kärror på brädor bakom ladugården och vältra ner den. Och där gick också pappa på toaletten. Den där Rundström gick till ett skjul som bonden hade där. Då skällde bonden på honom varför de där gjorde sig toalett. Pappa sade åt Rundström: ”Se, jag sade varför går du där. Där är dyngan bakom ladugården, där vi kan gå.” Han lyssnade inte. Då tog pappa och gjorde en skylt: Välkommen hit Rundström och skit. ”Åh, Mattias, det är ditt arbete. Det är du som gjorde det”, sade han. ”Nå, jag gjorde det. Varför lyssnade du inte?”

Där var stora rovor. Pappa var så upptagen i ladugården. Om sommaren fick de sköta korna ute på betet. Om vintern fick de mjölka i ladugården med mjölmaskiner, rensa stallet och sedan fodra korna. De fick arbeta, även om det regnade och var våta när de kom hem. Men vi såg hela sommaren inga bär, tomater eller något. Vi såg inga grönsaker. Då gav pappa kniven åt oss och sade till oss att krypa upp på den där rovhögen och skära ut och se vilka som var söta. Dem kunde vi ta hem och äta rovor. Något annat såg vi inte, ingenting. De försökte men de kunde inte köra någonstans att köpa några bär åt oss eller frukt.

En gång stångade en tjur nästan ihjäl pappa. Han skulle leda ut och vattna den. Men bonden sade att den inte fick dricka så mycket vatten. Pappa höll den i en stång som var fästad i en ring i näsan. Han drog till sig tjuren, men den slet till och gick tillbaka att dricka. När pappa slet till, flög den på pappa. Han blev mellan hornen. Sedan slog tjuren pappa mot en stor sten. Pappa skrek. En gammal man, Eriksson, kom och slet bort tjuren. Pappa föll ner och ryggen blev svart. Bonden ville inte att pappa skulle komma till sjukhuset. Han var rädd att ha skulle få betala mycket. Så han låg hemma. Han kunde inte gå. Så småningom blev han frisk.

Det var en präst på andra sidan berget. Vi bodde ju bredvid ett stort berg. Då tog han vår familj och körde ut oss till helvetesfallet som är i Göta älv. Det faller ner och ger så mycket ström. Han sade att det låg en kabel på botten av havet som ger ström åt England. Min mamma var rädd att gå ut på den bryggan. Det dånade ju så grymt. Jag var också rädd. Men pappa tog mig litet ut. Det var ett svart hål. Det var ett helvetesfall. Hur människan kan tänka ut att vatten ger sådan kraft och driver så mycket ström!

På berget var det fint. Där var granar. Och där gick älgar. De var utan horn. Prästen sade att de åt av äpplen som han hade planterat. Vi fick vara på besök hos prästen en gång. Jag vet att de hade bra mat på bordet. Mitt på bordet stod en kanna med kallt vatten. Själva åt de vi bordet. Vi barn fick ett annat ställe att sitta. Jag var ju så skamsen. Jag skämdes att äta. Då såg han att jag inte åt och sade åt mamma: ”Varför äter flickan ingenting?” Då sade hon: ”Hon skäms.” Då tog de ut mig i en annan kammare. Då fick jag äta allena. Då åt jag.

Då de en gång gick till affären fick jag gå med. Där var ju mycket karameller. Då sade kvinna som arbetade där: ”Kom in!” Då tog hon in mig där bakom. Om du vill bli här, kan ut äta från dessa karameller och allting som är här inne.” ”Nej, jag blir inte.” Jag ville inte bort från min mamma.

Vid det berget var en vattenkälla. Om sommaren var där kallt, kallt vatten, bra, klart vatten som kommer från jorden under berget. Vi hade en vit kanna som vi bar vatten med. Vi gick jämt dit och tog kallt vatten att dricka. Byn låg längre bort från oss. Bakom vårt kök var det fem tallar. Det var där tallkottarna var. Men röken gick runtom om man kokade något inunder den lilla trefoten. Den gick upp genom taket. Det var ett stort fyrkantigt hål med plåt runtomkring. Så allt var nerrökt. Kanske en arm torpare hade levt där. Inga möbler hade vi. Vi hade inga kärl att koka i. Inte en kopp hade vi, inte en mugg att ta ut. Vi kunde ju inte ta med oss från Ryssland. Vi hade bara en säck med några kuddar och ett täcke. Här var det också fattigt med kläder. Det var kallt i rummet, blåste genom alla springor.

Pappa hade med sig gurkfrön och tomatfrön som han planterade och satte upp plåt till skydd. Tomaterna blev gröna men frosten kom och tog bort dem. Inga gurkor fick vi heller. De blommade men det blev inget. Tre dammar med regnvatten och snövatten var det framför vår stuga. Vi gjorde segelbåtar av bark och segel av papper. Vinden tog dem till den andra sidan av dammen. Där fanns stora harkrankar, som vi säger. På steppen i Ryssland kunde man inte arbeta för harkrankarna utan fjädrar med fotosken som man stoppade in under mössan.

Jag fick bära ut mat åt pappa, när det var skördetid. Då gick jag förbi ett fält som blommade med klöver. Då plockade jag åt mig. Där var mycket bin på de klöverblommorna. Där var djupa diken, som var överlagda med bräder som vi fick gå över. Mamma arbetade med pappa i ladugården, men vi fick ingen mjölk, som vi sedan fick i Uppland.

Där var om vintern mycket snö. Vi fick gå långt till skolan. Vi kunde gå på vägen, när snöplogen rensat vägen. Annars fick vi gå genom skogen. Då var vi våta ända till halsen. Snön smalt ju. Där var en gammal lärarinna. Hon tog in oss åt sig. Vi fick klä av oss. Då gav hon sina kläder och klädde på oss. Då förde hon in oss till klassen och sade till barnen att de inte skulle skratta att hon gav oss sina kläder. ”De är ju våta. De kan inte sitta. Tills deras kläder är torra, kläder vi om dem.” Men ingen skrattade, inte där. Det var en gammal så bra lärarinna.

Vi var tre barn. Det var Petter som var född 1921, jag och Marta som var född 1926. Jag gick i första klass och min bror Petter i andra. Bredvid var det en dansbana, där de dansade på lördagarna. På vägen till skolan gick vi förbi ett hus med äppelträd med fina äpplen. Där var också rönnbär. Vi tordes inte be om ett äpple att äta. De lyste så, där de låg under träden. Vi plockade gullvivor och blåsippor till lärarinnan. Då grät hon. Barnen var bra mot oss. Min bror lärde sig bra. För mig var det svårare. Läsa kunde jag och skriva.

Vi var på julottan. Vi fick åka med släde. Vi blev körda dit av en kusk. Stora snöflingor föll ned så fint. Det lyste från kyrkans fönster och det stod redan slädar utanför. Sedan ringde julklockorna. Det var första gången jag var i kyrkan. Där var

julgranar med änglar runt om. Jag satt bredvid pappa. Två kom in och satte stölar mellan bänkarna. ”Här få man kasta in pengar”, sade pappa. Hemma hade vi ingen julgran.

Jag lämnar Anna och lovar att komma tillbaka i morgon. När jag vandrar hemåt tornar molnet upp sig och det ser ut att bli en rejäl skur. Jag hinner till gravgården i Verbivka och tänker just gå in, när regnet bryter löst. Men det blir kortvarigt och jag kommer näsan torrskodd hem. På väderleksrapporten har de lovat storm, men jag hoppas att det inte blir som i fjol vid samma tid.

På eftermiddagen går jag till Lily Hansas. När jag kommer dit ligger hon i sängen men ser ganska kry ut. Lily börjar nästan genast tala om sin syster Maria. Och hennes känslor pendlar mellan längtan och avståndstagande: ”Hon är ingen syster för mig längre. Varför sitter hon där? Jag har inte hört ett ord från henne. Vanja längtade efter henne. Han dog! Hon bannade mig och Kolja innan hon gav sig iväg. Jag har bara 576 grivna i pension men hon hade 1 500, om man räknar in det barnen fick. Säg att Lily väntar.”

Lily beklagar sig naturligt nog också för vattnet. Hon har trots två kranar inte haft något vatten sedan maj månad. Den ena kranen står ständigt öppen utan att något vatten kommer. Grannen har borrarat en brunn, men det vattnet är salt och går inte att dricka. Därför måste någon hela tiden hämta vatten åt Lily, eftersom hon själv inte orkar göra det.

Prästen har inte varit här mer än en gång på hela den tid han varit här. Det är väldigt litet folk i kyrkan numera.

Lily har svårt för att vara ensam. Hennes systerson Kolja sover därför hos henne varje natt. I natt var han inte här. Då tände Lily ett ljus som fick brinna hela natten. ”Jag hade det bra, när jag hade min ko. Då hade jag mjölk varje dag. Nu får jag köpa mjölk av en granne som har ko. Den kostar två grivna litern.

Lily visar upp ett brev som hon fått från sina vänner i Småland. Det skulle ha innehållit 20 dollar, men den ukrainska posten har brutit upp brevet och tagit pengarna. Så går det enligt Lily alltid till.

Efter Lily går jag över till sjukhuset för att träffa Lidija Utas och Milita Prasolova som numera delar rum. Där träffar jag först Lidija Utas. Hon har redan ätit färdigt. När jag frågar henne hur hon trivs, svarar hon: ”Det var bättre, när jag var allena.” Hon har tydligen svårt att komma överens med sin nya rumskamrat Milita Prasolova. Så småningom kommer också Milita och jag kan samtala med dem båda. När jag ställer samma fråga till Milita, säger hon litet uppgivet. ”Du ser ju hur det är.”

Milita kom tillbaka till Zmijivka den 30 april. Det var den 20 oktober förra året som hon flyttade till son, efter det att hon sålt sitt hus. Där trivdes hon inte utan kom i ständig konflikt med sin svärdotter. Därför fick hon den 15 februari komma till sin dotterdotter i Novorajsk. När denna sedan flyttade till Zaporozje kom Milita till ålderdomshemmet i Zmijivka och det rum där Lidija bor. Tage Brolin hade sett till att rummet reparerades. Men Milita längtar tillbaka till sitt hus. Teven tar bara den första och andra kanalen. För de andra programmen krävs en bättre antenn. Milita säger att hon inte kan sjunga längre. Hennes blodtryck är 190/90.

Natten är lång och dagen är lång. Jag bodde bredvid Gustav Anna i 57 år. Allt var så bra. Gustav hade astmatiska besvär. Han ville inte dö, sade han. Han väntade att Karl-Erik och Tage skulle komma. Jag kysste honom, när jag flyttade. Om min dotter hade levat skulle jag inte vara här utan hos henne. Kanske kan vi komma till kyrkan, när kungen är här, om vi får skjuts.

När Milita minns, tänker också Lidija tillbaka:

Vi hade 100 buskar krusbär och sålde bären i Kachovka, där jag bodde tidigare med dem jag var tillsammans med, 28 år med min första man, sju år med min andra och sju år med min tredje.

Men de båda kvinnorna har litet svårt att visa fördragsamhet mot varandra. Stundtals verkar de direkt osams. Milita tycker inte att Lidija håller av henne. ”Hon håller bara av dem hon levde med! Hon snarkar! Jag snarkar inte. Jag sover inte på rygg.” Men Lidija är knappast av samma mening. ”Hon snarkar!”

Milita är inte så entusiastisk inför kungens besök. ”Vad skall jag säga åt honom? Maria, Anna och Elsa kan prata med honom. ”Vi äter klockan nio och då kan vi inte åka till kyrkan”, inflikar Lidija. Maria Norbergs öde verkar intressera mer. ”När kommer hon hem, undrar Milita. ”Hon ville alltid in till Sverige, därför att hon var född där.”

Vi firar sedan nattvard. Efter nattvarden lyckas jag till slut få ett gemensamt kort på dem., när Milita flyttar över till Lidijas säng.

Milita och Lidija samsas till slut

Under det att samtalet går, kommer Milita mer och mer till sig. Hon berättar att hennes dotterdotter varit på besök ett par gånger. Dennes dotter, som är 17 år, studerar i Kachovka, så hon kan besöka Milita på vägen dit. Milita visar också kort på sin systers dotterdotter, Ala 33 år, som arbetar i Tjeljabinsk men som för närvarande är i Sverige, där hon skall stanna till augusti.

När jag så småningom ger mig iväg följer båda två med mig ut på trappan. Då har Milita också hunnit ge mig en peraka, ett bröd med aprikos.

På hemvägen går jag till familjen Zablude, som bjuder på mat. Alexander har sin son med familj hemma, hustrun, dottern Maria, åtta år, och ytterligare ett nyfött barn som i morgon skall gå till sin första nattvardsgång fyrtio dagar efter dopet. Dessutom har han en familj Utas från Ryssland på besök. De bor i norra delen av landet men skall som pensionärer

bosätta sig Taganrog. Av pensionstekniska skäl kan de inte ta steget full ut och flytta till Ukraina varifrån de kommer. Manen är född här i Zmijivka.

Som vanligt delar Natasja och Alexander Zabluda med sig av sina erfarenheter av byborna. Alexander tycker att Lily Hansas spelar teater. Fastän han sett henne ute vid flera tillfällen orkade hon inte ens gå de få stegen till sjukhuset för att få sina sprutor. Natasja blir väldigt engagerad, då hon berättar för familjen Utas vad byborna en gång påstod om henne: ”De förde öppet ut att jag stod på marknaden i Kachovka och sålde de läkemedel jag fått som hjälpsändning.” Hon ställer sig också litet undrade till att Milita klagade över att hon inte fick en enda kopek av den grupp från Sverige som alldeles nyss var på besök. ”Vad skulle hon med dem till?”

I fjol var en delegation från Zmijivka i Sverige. Efteråt kom det en hjälpsändning från Göteborg med adresserade paket. Men inget av det kom fram. Det togs om hand av Nina Knutas i den tyska församlingen och sedan har ingen sett en rök av det. En dator som var avsedd för skolan såldes och vissa saker hamnade på kommunhuset och hos Natasjas chef i Berislav. De enda sjukhuset fick var en låda leksaker, som de naturligtvis gav vidare till daghemmet.

Det är som vanligt en mängd rykten och motrykten som är i svang i byn. Zabluda tycker till exempel att byborna spelar teater, när svenskarna kommer, vilket de säkert gör till en viss del. Det är svårt att röja väg bland alla dimridåer och en nästan ogenomtränglig snårskog av skvaller.

Risken är att allt blir vid det gamla, när kungen väl har gett sig iväg efter sitt besök i byn. Men det finns enligt Alexander en hel del arbeten i byn just nu. Det verkar också vara stor brist på arbetskraft i området, särskilt inom jordbruket. Så nog börjar det hända en hel del.

Söndagen den 6 juli

På morgon går jag först en promenad att tittar på hur lång bygget av den unierade kyrkan i Klosterdorf har hunnit. De avancerar långsamt, men man har faktiskt börjat lägga plåt på taket. Enligt vad Lilija Malmas berättar för mig skall prästen, fader Stepan, flytta till Cherson och ersättas som präst i byn av sin bror.

Jag deltar i den ortodoxa liturgin om börjar klockan nio i den gamla svenska kyrkan. För första gången inbjuder Oleksandr Kvitka mig att vara med bakom ikonostasen. Han frågar till och med om jag vill kommunicera. Men jag avstår, eftersom jag själv skall ha en del sjukkommunioner i eftermiddag. I slutet av liturgin tar Kvitka emot Zabludas barnbarn i vapenhuset och delar sedan ut nattvarden i kyrkan.

Kvitka tar emot Zabłudzas barnbarn

I slutet av gudstjänsten kommer smålandsprästen Bertil Olsson till kyrkan. Han är på genomresa och har varit i den tyska kyrkans gudstjänst, där han träffat Anna Sigalet. Hon har tagit med honom hit. Han följer med till Lilija Malmas på lunch och beslutar stanna tills i morgon.

Utanför kyrkan finns också Viktor Norberg om undrar om jag kan ta med mig några kort till hans mor Maria från begravningen av brodern Johannes. Johannes dog den 24 februari.

Anna, Bertil och Viktor utanför kyrkan

Eftermiddagen börjar vi med att fira nattvard hos Anna Portje i Schlangendorf. När vi kommer sitter Anna på sängkanten och äter en stor portion fisk. Hon är väldigt pigg nu och man förväntar sig nästan att hon skall gå upp och gå.

Anna Portje äter en stor fiskportion

På väg från Anna Portje går vi in till Maria Malmas, där vi också träffar Anna Sigalet och vi stannar en lång stund för att samtala med dem. Både Maria och Anna ser ovanligt pigga ut. Maria har sin son Sasja med familj hemma.

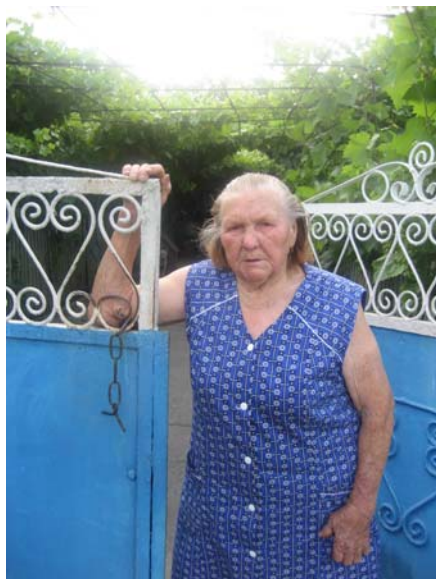
Vi kommer bland annat in på något som redan Anna Portje berättat om nämligen att Anan Sigalets och Anna Portjes fäder förmåddes av en kvinna som hette Lidija Utas. Hon var farmor till den Lidija Utas som bor på ålderdomshemmet tillsammans med Milita Prasolova. Hon fick 150 rubel för var och en som hon angav. Hon låg sedan förlamad under åtta år och bad att Christina Sigalet, Annas mor, skulle komma läsa ur bibeln för henne. Det var också för henne som hon bekände vad hon hade gjort.

Maria och Anna berättar också indignerad det som jag redan hör från Alexander Zabluda att hjälpsändningen kom bort och datorn till skolan såldes. De tycker också att den tyska församlingen har varit litet njugg, då det gäller att ta med barn på lägret. Maria har frågat om ett av hennes barnbarn kunde få följa med men fått ett nekande svar.

Nina Klimenko som jag inte hittills sett till under mitt besök ligger på sjukhus. Hon har varit tvungen att genomgå en njurstensoperation.

Maria Norberg fortsätter att irritera. Så gör egentligen ingen mor, menar Maria, lämnar sin döende son. ”Johannes slutade att äta, när hon gav sig iväg. Det var därför han dog.”

Sedan hinner vi med ytterligare två nattvardsgångar, hos Lilly Hansas och hennes svägerska Lisa Hansas. När vi kommer till Lily har hon väntat en lång stund och ber om ursäkt över att hon inte är på fastande mage utan har måst äta litet grand. Hon har klätt upp sig och bjuder oss in i finrummet. Efter nattvarden bjuder hon på mat och när vi går följer hon oss till grinden som om gårdagens besvär hade varit totalt bortblåsta. Lisa Hansas har sin dotter och dotterdotter hemma och verkar också hon förhållandevis pigg, även om hon gärna säger sig vilja ligga bredvid sin man Arnold på gravgården.

Lily Hansas följer oss till grinden

På kvällen går Bertil och jag till Oleksandr Kvitka för att tal litet om kungabesöket. Vi hade inte tänkt oss någon mat, men Kvitka bjuder ändå som vanligt på pelmeni. Det är nästan omöjligt att tacka nej. Kvitka visar de planer som finns för ombyggnad av kyrkan tills kungen kommer men ännu har inga pengar flutit in. Kvitka känner sig litet upprörd.

På nattkröken är det när mörkret fallit på stor fest i stadsparken nere vid Dnjepr med musik och tävlingar. Tidigare har denna fest i samband med Johannes döparens dag ägt rum i Schlangendorf men i år är den flyttad till Svenskbyn. Vi stannar en stund men går sedan hem, då jag skall upp tidigt.

Måndagen den 7 juli

Det är Johannes döparens dag i Ukraina och därmed helgdag. Tidigt på morgon vid sextiden går jag ner till Oleksandr Kvitka för att följa med honom och ordföranden i den ortodoxa församlingen till Zolota Balka, en by i norra delen av Chersons län, där det ligger en kyrka som är invigd till Johannes döparen. Det är en härlig morgon med sol från en fullständigt klar himmel. Vi åker den nya "Kungsvägen", det verkligt synliga tecknet på att byn skall få ett betydelsefullt besök. Vägen är visserligen långt ifrån färdig men man kan ändå åka på den eller vid sidan av den. Vi stannar på vägen för att tanka Oleksandrs bedagade bil som för ett rejält oväsen innan den fått upp farten. Den vaggar ibland betänkligt vid högre hastigheter men allt avlöper som det skall. Den sista biten fram till byn åker vi genom ett nästan karpatiskt höjdlanskap.

Zolota Balka ligger i Novovorontsovskij rajon och har, vad jag förstår, en gång varit en betydande kolchos. Vi stannar utanför kyrkan som ligger vid en rondell. En högtalare på en telefonstolpe förmedlar högljutt något radioprogram och vid kyrkan, som tidigare har varit apotek, börjar en del människor samlas.

Liturgin är utsatt att till klockan halv nio, men då har inte den viktigaste personen ärkebiskopen Damian av Cherson anlänt. Vi går i alla fall in i kyrkan. Värmen är tryckande, trots att man öppnat ett fönster. Längs ner står också en fläkt som man då och då sätter igång. Men den förmår inte förbättra klimatet i kyrkan. Det är ganska många barn med. Flickorna behöver inte ha huvudet betäckt som de vuxna kvinnorna som dominerar den gudstjänstfirande skaran.

Vi är nu något mellan femtio och sextio personer. Det är vad den lilla kyrkan rymmer. Plötsligt samlas alla utanför kyrkan. Några flickor står med blommor, bröd och salt för att hälsa den höge gästen välkommen. I skuggan av en kastanj söker jag skydd för den brännande solen. Några står under ett akacieträd. Strax utanför kyrkan finns en ställning med tre mindre klockor. Mumlet från de väntande överröstar i alla fall radion. Jag känner mig som en av dem som en gång väntade på Jesus, när han var på väg in i Jerusalem.

Till slut kommer en bil med ärkebiskop Damian och tre andra präster. Det är en helt vanlig, enkel bil, kanske något modernare än Oleksandrs. Det känns på något sätt äkta. Mina tankar går till de bilar jag sett köra de polska biskoparna till mässor i Częstochowa den 3 maj, vräkiga Mercedes i rena furstestilen. Kontrasten utfaller till den ukrainsk-ortodoxa kyrkans absoluta fördel. Damian tas emot med all den pompa som de församlade är mäktiga och så går vi in i kyrkan. Damian håller sedan en djupt engagerad predikan om Johannes döparen, innan han ikläds den skrud som han skall leda den gudomliga liturgin i.

Under konsekrationen inbjuds jag att vara med bakom ikonostasen, där det är ganska trångt, eftersom många präster deltar. Ljus skall tändas och släckas, liksom rökelsen. Olika liturgiska moment skall utföras.

I slutet av gudstjänster går alla i procession några varv runt kyrkan och ärkebiskopen välsignar os och dem som bor i byn. Rikligt med vigvatten stänks på oss till glädje både för de präster som stänker och oss andra som får litet svalkande vatten över oss, förutom den gudomliga välsignelsen.

Ärkebiskop Damian välsignar Zolota Balka

Efter liturgin är det lunch på en restaurang alldeles i närheten. Maten är som vanligt oerhört riklig och drycken flödar. Det hålls också några tal. Oleksandr inleder och följs av den lokale prästen och prästen i grannförsamlingen. Även jag nödgas säga några ord. Det är nog första gången på länge den här byn har haft ett svenskt besök.

På hemvägen möter vi en buss från Temaresor. Byn har haft ännu ett av sina korta turistbesök.

På eftermiddagen går jag först hem till Elsa Kozenko. Hon har mycket att bestyra. Hennes son och svärson skall åka till Krivij Rig med 1, 2 ton nyupptagen potatis. Man får ungefär 2,3 grivna per kilo just nu. För potatisen skall Elsa köpa kol till vintern. Kolet kostar 900 grivna per ton. Under tiden vi samtalar rusar hon i väg för att göra ordning mat åt honom. Själv har hon hjälpt till i potatisskörden, så att hon fått rejäl ryggvärk. Hon har gjort det fastän

hon så väl vet han henens rygg inte klarar sådant arbete. Men hon drivs av en okuvlig energi. Den finns fortfarande styrka i den spensliga kroppen. Hon formulerar det själv: ”Om jag inte får arbeta dör jag!” Och tillägger med hänvisning till bibeln: ”Om någon icke vill arbeta, så skall han icke heller äta.”

Till skillnad från potatis får Elsa inga aprikoser, körsbär eller äpplen i år. Aprikoserna har ruttnat på träden. Visserligen var vintern mild men äppelblommen frös ändå på träden i mars. Det finns alltså inget att koka in.

Det är fortfarande inget vatten på den gata där Elsa bor. Men hon har tillsammans med grannen en egen brunn kostade fem eller sju tusen grivna att borra.

I vintras låg Elsa på sjukhus i några tiodagarsperioder för ryggen. Det vill säga hon var där på dagarna och fick dropp och sprutor, men på kvällarna gick hon hem. I vissa situationer kommer man inte längre, menar hon och citerar ett ryskt ordspråk: ”Kosa na kamen naskotjila” (”Man kör huvudet i väggen”). ”Gud hjälper! Men ingen skulle behöva ligga sjuk länge.”

Elsa var inte i kyrkan i går, eftersom det inte kom någon bil till byn för att hämta gudstjänstbesökare. Prästen är på läger med barnen i församlingen. Själv har han just fått sin tredje pojke som är två-tre månader gammal. Idag har Elsa som vanligt varit med och sjungit för turisterna tillsammans med Maria Malmas, Emma Utas, Anna Annas, Anna Sigalet, Viktor Buskas och Viktor Norberg.

Jag berättar för Elsa hur Maria Norberg och henens barn har det hos Karl-Gustav Hedling i Orsa. Hon ber mig hälsa och berättar att hon har talat med Maria Norberg på telefon en gång sedan denna kom till Sverige. Men hon har inget negativt att säga om Maria. Däremot beklagar hon att inte Milita och Lidija kan dra jämt. ”Det är skam. De skulle vara som systrar”, säger hon.

Apropå det förestående kungabesöket konstaterar Elsa lite uppgivet att det bara är tre personer som får tala med kungen och dit hör inte hon. ”Men Gud förstår oss alla och tar emot oss.”

Efter besöket hos Elsa Kozenko går jag den korta biten till hennes syster Emma Utas. Emma rör sig raskt som en tonåring. Hon är i fullt arbete i den stora köksträdgården bakom huset. Där råder perfekt ordning om man undantar koloradoskalbaggens härjning särskilt på potatisplantorna. Miljontals baggar är på härjningståg. Man har sprutat flera gånger men djuren kommer ohjälpligt tillbaka.

Elsa Utas i trädgården

När samtalet kommer in på Maria Norberg kan den vanligtvis som försynta emma Utas inte låta bli att litet skämtsamt jämföra med skadeinsekterna. ”Maria och henens barn ger sig på Karl-Gustav som koloradoskalbaggar.” Samtidigt lägger hon litet mera allvarligt till att Gud nog ger Maria henens del.

Jorden på steppen har familjen arrenderat ut. Det är sammanlagt 12 hektar som man tillsammans får 15 00 grivna för. Det är inte så mycket när man betänker vad kolet kostar och när brödet skall bli dyrare (för närvarande kostar det 2, 25 grivna). Elsa ser nog tillbaka på sovhostiden som något av en guldålder: ”De bakade bröd oss och ordnade med gravar och kistor. Nu får vi ta hand om allt själva.”

Tisdagen den 8 juli

Vid halv niotiden är det så dags att påbörja hemresan samma väg som jag kom. Vid Odesas flygplats går allt om möjligt ännu snabbare än tidigare. Biletterna är redan i ordning och på någon minut sitter jag i vänthallen. Punkligt avgår planet, punkligt anländer det till Wien och lika punkligt fortsätter nästa plan från Wien till Stockholm.

Ett svenskt efterspel

Den 29 juli hälsar jag på hos Karl-Gustav Hedling och familjen Norberg på en fäbod i Östra Grunuberg utanför Orsa, dit Karl-Gustav sedan trettio år brukar flytta sig och alla sina djur på sommaren. Maria väntar fortfarande på besked från Migrationsverket. Man har besökt kontoret i Västerås en gång i maj och en gång i juli.

Jag överlämnar bilderna som Viktor har tagit. En lång stund samlas en djupt rörd familj runt bilderna på den ortodoxa begravningen av Marias son Johannes i slutet av februari.

Sedan sist har Dalademokraten varit på besök och gjort en intervju som publicerades i går, den 28 juli. ”Där är värre nu än när det var krig. Jag vill att min familj ska få stanna och leva i Sverige”, säger Maria. Och Karl-Gustav Hedling tillägger apropå kungabesöket: ”Låt dem som vill få följa med hem i stället för att göra ett djurparksbesök. Det är skamligt!”

Maria Norberg med artikeln